

Neukončený příběh sociální demokracie

Zygmunt Bauman

- Ferdinand Lassalle formuloval dělnictvu realistický politický program: sjednotit se, sdružit se ve straně a stranu použít jako nástroj k prosazení všeobecného hlasovacího práva jako jednoho ze základních lidských práv.
- Sociální demokracie nemůže prorazit s programem, který bude tvrdit, že lépe udělá to samé, co beztak dělají pravicové vlády. Souboj s pravicí je třeba vést o kulturní hegemonii.
- Program sociální demokracie měl vždy realizovat stát, který má jak moc, tak politické nástroje pro náležité využití této moci. Toto rozdělení se v posledních desetiletích rozpadlo.

Před časem¹ se v Lipsku sešli zástupci sedmdesáti socialistických a sociálně demokratických stran z celého světa, aby si připomněli otevřený dopis obyvatele Vratislavi Ferdinanda Lassalla z 1. března 1863. Lassalle se v něm obracel na lidi, kteří trpěli nespravedlností, stali se obětí netolerance, nebo kterým byla upírána jejich důstojnost. Vyzval je, aby spojili síly a vytvořili svět, který naplní zásady spravedlnosti. Krátce poté se 23. května v Lipsku konalo první setkání lidí, které Lassallův dopis oslovil. Byl založen Všeobecný německý dělnický spolek (ADAV), který se stal vzorem pro všechna další dělnická sdružení vznikající po celé Evropě. Všechny tyto organizace odpověděly na Lassallovu výzvu.

Co bylo Lassallovým záměrem? Jeho program byl poměrně konkrétní a vezmeme-li v potaz historický kontext, je třeba přiznat, že jeho vize byla značně realistická:

1. Sjednotit se. Pouze v jednotě je síla, jako jednotlivci nedosáhneme ničeho. Musíme spojit síly, myšlenky a svou odvahu.
2. Sdružíme se ve straně a poté využijeme společnou sílu k získání všeobecného hlasovacího práva, jednoho ze základních lidských práv.
3. Až bude tohoto cíle dosaženo, budou dělníci tvořit absolutní většinu národa.

Většina Lassallových současníků předpokládala, že industrializace bude trvat věčně, stejně jako jsme si to my až do roku 2007 mysleli o konzumerismu. Mělo dojít k tomu, že se společnost rozdělí na dvě části: dělníky a ty, kteří na ně dohlížíjí a vykořisťují je. Při zajištění všeobecného hlasovacího práva se tak zdálo samozřejmé, že dělníci získají moc ve státě.

Ale jak s touto mocí naložit? Stát měl přimět banky, aby podporovaly výrobní družstva. Namísto továren vlastněných jedním člověkem měl být každý dělník spoluvlastníkem továrny – kolektivně vlastněné výroby. Mělo jít o alternativu ke vznikající industriální společnosti. Průmysl – ano, technologický pokrok –

¹ Text přednášky přednesené Zygmuntem Baumanem ve Vratislavi 22. června 2013 na pozvání zastoupení Friedrich-Ebert-Stiftung ve Varšavě a vratislavského Centra společenských věd Ferdinanda Lassalla. Výstupení profesora Baumana bylo součástí série oslav vzniku německé sociální demokracie, které se konaly v několika evropských zemích včetně České republiky. Hlavní oslava se konala v Lipsku ve čtvrtek 23. května 2013.

ano, modernizace – ano, ale nikoli tak, aby tomuto procesu vládl kapitál bez politické kontroly.

Tyto postuláty je v současnosti nutno aktualizovat, ale z hlediska stanoveného cíle je Lassallová vize vizí spravedlivé společnosti, v níž spolu lidé žijí v harmonii a spolupráci, nikoli v konkurenci a vzájemné nedůvěře. To je dnes na pořadu dne stejně jako před 150 lety.

Letos, v roce 2013, slavíme výročí a o jubilantech se obvykle hovoří pouze v dobrém. Při oslavných proslovech zapomínáme na chyby, jichž se v průběhu života dopustili. Když však hovoříme o dnešní situaci v sociální demokracii, musíme zmínit i několik politováníhodných záležitostí.

Německá sociální demokracie zažila mnoho desetiletí rychlého růstu a triumfů. Ještě před deseti nebo patnácti lety bylo běžné, že ve volbách získávala 35 procent hlasů. Dnes získává SPD 24–25 procent hlasů, což je významný pokles. Od okamžiku, kdy kancléř Schröder přijal Agendu 2010, přišla SPD o třetinu svých členů, což je v historii strany katastrofický propad. SPD čelí obrovským těžkostem, to si musíme upřímně přiznat. Letošní výročí není důvodem k oslavě. Jde spíše o příležitost uvědomit si, jak velké úsilí je třeba na cestě k vítězství vynaložit.

Jaké jsou příčiny tohoto historického propadu? Proč sociální demokracie zažívá krizi? Proč se v průzkumech veřejného mínění stále méně lidí přiklání na-levo od středu?

Vynikající portugalský spisovatel José Saramago vyjádřil nelítostný až brutální názor: „[Sociálně demokratické] hnutí kdysi představovalo jednu z největších nadějí lidstva, ale v průběhu doby tuto roli přestalo plnit. Zaprodalo se pravici.“ Program levice sděluje pravici: „Ať děláte cokoli, my to uděláme lépe.“ Namísto přípravy programu pro budoucnost se socialisté snaží dokázat, že jsou stejně schopní jako pravice. Belgický politolog Jean-Michel De Waele napsal, že závažný kolaps ekonomiky založené na kapitalistických zásadách, konzumerismu a bankovníctví v roce 2007 nepozvedl levice, ale naopak odhalil její vnitřní slabiny.

Při pohledu na současnou situaci SPD jsou patrné dva různé postoje, jež je obtížné skloubit. Na jedné straně stojí snaha vyjít vstříc těm, kteří na krizi doplácejí, a na straně druhé absolutní potvrzení ekonomického modelu prosazovaného v Německu. Jak to vyjádřil Antonio Gramsci, pravice vyhrála kulturní válku s levicí.

Co je podstatou této války? Podle Gramsciho není tím, co rozhoduje o společenské situaci a sociálních podmínkách lidí, handrkování na nejvyšších místech ani politické tahy, ale filozofie. Nikoli však filozofie ve smyslu univerzitních seminářů, ale filozofie, kterou nazýváme buď ideologií, nebo nověji *imaginaire*. Tento pojem zavedl Deleuze, poté jej použil Castoriadis a nyní se jím aktivně zabývá Charles Taylor.

Imaginaire je jinými slovy to, jak si představujeme uspořádání světa, jaké jsou podmínky našeho konání a za jaké hodnoty stojí za to bojovat či v případě potřeby přinášet oběti.

Zvítězila buržoazní *imaginaire*. Nastíním její nejnápadnější rysy. Lékem na všechny sociální problémy je růst objemu výroby měřený pomocí HDP – jiná cesta jak zlepšit úděl lidstva neexistuje. Za tímto předpokladem je skryta nevyřčená podmínka, že zvyšovat výrobu průmyslových komodit a dodávat stále více zboží lze donekonečna.

Druhým předpokladem je přesvědčení, že lidské štěstí se rovná nakupování v obchodech – všechny cesty ke štěstí vedou skrze nakupování, jinými slovy skrze zvyšování spotřeby. I základem této koncepce je přesvědčení, že spotřebu lze zvyšovat donekonečna a že už můžeme zapomenout na ostatní jednoduché, primitivní preindustriální metody jak dosáhnout pocitu štěstí. Takové metody skutečně existovaly.

Hledání štěstí je jedním z důsledků našeho přírodního i kulturního vývoje a je společné všem příslušníkům lidského rodu. Možná jsme zapomněli na způsoby, které lidé používali v minulosti, dokonce již před tisíci lety, např. na uspokojení z dobře vykonané práce, *instinct of workmanship*, které popsal Thorstein Veblen, radost ze spolupráce s jinými lidmi, z přátelských sousedských vztahů, z partnerství, ze

společné cesty životem. To vše jsme nechali stranou. Místo toho mají vše vyřešit obchody.

Třetí předpoklad buržoazní *imaginaire* je někdy nazýván meritokracií. I když si lidé nejsou a nikdy nebudou rovni, nerovnost sama o sobě zlem není, je prostředkem ke zvyšování prosperity. „Lidé bohatnou díky poctivosti a práci.“ Pravcová *imaginaire* tvrdí, že budeme-li se opravdu snažit a tvrdě pracovat, podaří se nám dosáhnout na nejvyšší místa. Chudoba a horší podmínky podle ní nejsou dány osudem, jsou důsledkem lenosti nebo nečinnosti.

Všechny tyto tři prvky buržoazní *imaginaire* či buržoazního „zdravého rozumu“ se dnes ocitly v potížích. Problémům tak čelí nejen sociální demokracie, ale i buržoazní *imaginaire*.

Dnes víme, že výrobu nelze zvyšovat donekonečna a že Země – náš společný domov – nemůže tuto zátěž zvládnout. Musíme se velmi pečlivě zamyslet nad tím jak postupovat, abychom zemi uchránili pro naše vnuky. Zejména tento druhý bod je velkou otázkou, protože již nyní, při současné míře spotřeby, využíváme 150 procent zdrojů, tj. o 50 procent více, než nám může planeta poskytnout, aniž by docházelo k její sebeustrukci.

Třetí bod je v současné době – s ohledem na míru lidského utrpení, jež způsobuje – nejtragičtější. Čelíme zvláštnímu paradoxu: dnešní mladí lidé ve věku mezi 16 a 25 lety jsou nejvzdělanější generací v dějinách; a přesto generací, která trpí historicky nejvyšší nezaměstnaností. To je obrovské neštěstí. Milióny mladých lidí, kteří nevědí, co si počít, se cítí zbyteční – a uchylují se k násilí. Tento fenomén v poslední době narůstá.

Generace baby boomu, generace X-Y – všechny tyto poválečné generace měly jeden společný rys: postavení, kterého dosáhli jejich rodiče, považovaly za svou startovní čáru: „Tady začínáme a míříme mnohem dál než máma s tátou.“ Dnešní generace je první, jež prožívá bezesné noci, protože si není jista, zda dokáže udržet sociální status, který zdělila. Jde o úplnou změnu atmosféry, změnu pravidel našeho mezigeneračního soužití.

Toto jsou problémy, jimž v dnešní době čelíme. Zvláště politováníhodný a zahanbující je fakt, že levice, sociální demokracie, umožnila buržoazní ideologii kulturní válku vyhrát. Tím spíše, že k tomu došlo v době, kdy se tato ideologie ocitá ve stále hlubší krizi. Sociální demokracie však není schopna těchto příznivých okolností využít.

Neštěstím dnešní sociální demokracie je absence alternativní vize, absence „utopie“. Kancléř Schröder se zapsal do dějin svojí poznámkou, že neexistuje žádná kapitalistická nebo socialistická ekonomika, ale pouze dobrá nebo špatná ekonomika. Je to jako by hodil ručník do ringu: „Vzdávám se, nemám co říct. Jsme všichni ve stejném táboře – cílem nás všech je dobrá ekonomika.“ Ani on se nezamyslel nad obsahem této dnes již napůl zkrachovalé buržoazní *imaginaire*.

Zamysleme se nad tím, proč k tomu došlo. Neusnadňujme si práci, není to otázka volby špatných lídrů nebo špatné strany. Ponechme na chvíli stranou mediální kampaně o korupci, nepoctivosti atd., které morálku politiky zužují na morálku konkrétních politiků. Proč je politika taková, jaká je? Proč se věci vyvíjejí v rozporu s logikou?

Lze to přičíst řadě věcí. Začnu od té nejdramatičtější, od pádu berlínské zdi. Tento akt nebyl pouze osvobozením světa od hrozby totalitarismu a jaderné katastrofy. Rusko má dnes koneckonců úplně stejný počet bojových hlavic, jako mělo tehdy, a přesto se nikdo neobává vypuknutí války. Není pravdou, že strach vyvolávalo jen hromadění bojových hlavic. Šlo o víc – o mýtus alternativní společnosti. Všeobecně se věřilo, že se komunistická společnost zbavila problémů, s nimiž kapitalistický Západ marně bojoval. Panovala obava, že pokud se něco neudělá pro záplatování děr v sociální realitě světa kapitalistické demokracie, lidé se vzbouří právě ve jménu této alternativy.

Tímto způsobem se komunismus snažil zbytku světa vnutit svůj program: boj proti bídě, pokoření a proti špatným životním podmínkám; vyrovnávání role pracujících v procesu vytváření bohatství; za právo na vzdělání a na zdravotní péči pro všechny.

Kapitalistický zbytek světa plnil tyto úkoly s pomocí sociální demokracie, která si tímto směrem razila cestu s mnohem větším úspěchem než samotný komunismus (nikoli proto, aby komunismu vydláždila cestu, ale spíše proto, aby mu ji zablokovala). Významně se zlepšily životní podmínky dělníků, životní úroveň obecně vzrostla a byly legalizovány organizace bránící zájmy pracujících, takže sociální demokracie splnila většinu postulátů, které komunismus ve své ideologii vyzdvihoval, ale v praxi sám nikdy nerealizoval. Jak vše trefně shrnul vynikající italský politolog Roberto Toscano: „Komunismus byl dobrý pro všechny s výjimkou těch, kteří měli tu smůlu, že v něm museli žít.“

Pád berlínské zdi tak měl dvojí důsledek. Kapitalismus se na své domácí půdě cítil svobodný a svět začal poprvé za mnoho let žít bez alternativy. Karl Jaspers říkal, že se obává sjednocení lidstva a globální vlády, protože pak už nebude kam uniknout. A právě to se stalo. Dříve či později se každý musí vydat stejnou cestou.

V průběhu třiceti let po 2. světové válce se míra sociálních nerovností začala snižovat a lidé byli přesvědčeni, že tendence k jejich růstu mají pod kontrolou. Přesto se po pádu berlínské zdi začaly tyto nerovnosti opět zvyšovat. Od roku 2007 si 93 procent zisku vytvořeného v USA přivlastnilo 1 procento Američanů; zbývajících 99 procent se muselo spokojit se 7 procenty. To jsou velmi znepokojující údaje, v oněch „báječných třiceti poválečných letech“ nemyšlitelné. V současné době jsme svědky rozštěpení naší existenciální situace. Na jedné straně existuje moc osvobozená od politické kontroly, na druhé straně máme politiku trpící chronickým nedostatkem moci.

Moc je schopnost realizovat věci. Politika je schopnost rozhodování, jak by měly být věci realizovány. Spojení moci a politiky se rozpadlo. Žijeme v době jejich oddělení. Pro sociální demokracii je toto závažný problém, protože od dob Lassalla byla odpověď na otázku, kdo zrealizuje její sociální program, samozřejmá: stát, který má jak moc, tak politické nástroje pro náležité využití této moci. Avšak moc zbavená politické kontroly se může řídit sama svými vlastními zájmy. Politika může slíbit mnohé (a mnohé také slibuje, neboť premiéři a kancléři musejí vyhrávat volby), ale své sliby nemůže splnit. Nikoli ze

zlé vůle, nebo proto, že by lhala, ale právě v důsledku oddělení moci a politiky.

Další příčinou současných problémů sociální demokracie je (a v tomto ohledu si nedělejme žádné iluze) úpadek dělnické třídy, která byla politickou základnou sociální demokracie. Dnes prochází dělnická třída stejným procesem jako rolnictvo v 19. století. Na počátku 19. století tvořili rolníci 90 procent populace, zatímco na jeho konci 10 procent.

Procentní podíl dělníků v Evropě již klesl pod 20 procent. Velké průmyslové podniky, v nichž se rodila dělnická solidarita, zmizely. Byly to přitom velké a efektivní školy sociální solidarity, místa, v nichž se lidé vydávali společně za společně vytčenými cíli. V dnešní době se proletariát ztrácí v čemsi, co lze nazvat francouzským výrazem *précarité* – *prekariát* (tj. nejistota, pocit, že nemáme pevnou půdu pod nohama, že žijeme na hromadě pohyblivého písku). Pocit nejistoty zasahuje stále větší část střední třídy, avšak s tím rozdílem, že když byli dělníci soustředěni v továrnách pod jednou střechou a ve stejné situaci (s kontrolou pracovní doby a pohybu, jak ji zavedl Frederick Taylor, nebo u montážní linky Henryho Forda, kde všichni zaměstnanci stojí v jedné řadě), šlo zároveň o školu (továrnu) solidarity.

Dnes jsme ve zcela odlišné situaci, kdy jeden pronásleduje druhého. Žijeme ve školách (továrnách) vzájemné nedůvěry a konkurence. Podle nové filozofie managementu je každý zaměstnanec povinen dokázat svým nadřízeným, že až přijde další kolo propouštění, neměl by být propuštěn on, ale jeho soused. Na rozdíl od proletariátu neinklinuje prekariát k solidaritě, s výjimkou té, kterou nazývám „výbušnou“ či „karnevalovou“ – solidaritě, která nemotivuje ke sjednocení do šiku, ale vede jediné k synchronizaci pokřiků. Jak přejít od pokřiků k proměně životních podmínek stále není jasné.

Podle mého názoru jsou toto hlavní, nikoli však veškeré příčiny problémů, kterým nyní těch sedmdesát stran, které se v Lipsku sešly na oslavu Ferdinanda Lassalla, čelí. Mám-li citovat Gramsciho, nic nového z toho nevyplývá, snad jediné potřeba nového kulturního boje. Zastaralé, opotřebované a nereálné *imaginaire* je třeba nahradit jiným modelem. To je práce na mnoho let.

Rád bych svoji přednášku zakončil přiznáním. Někdy se cítím tak, jak se museli cítit první socialisté v 19. století. Byli nepatrnou menšinou na okraji politického života. Nemohli ani snít o vítězství ve volbách, ba dokonce ani o účasti v nich. Ti odvážnější z nich, například Lassalle, se rozhodli pro práci od samého základu, vyhrnuli si rukávy a dali se s chutí do práce. Neočekávali, že řešení sociálních problémů spadne z nebe. Byli připraveni na dlouhou a vyčerpávající polemiku s tehdejšími způsobem myšlení.

Neříkám, že bychom dnes měli opět vycházet ze stejného bodu. Pouze bych chtěl upozornit na podobnost mezi situací, v níž Ferdinand Lassalle bojoval s názory převládajícími v jeho době, a naší současnou situací. Nesouhlasím s optimisty, kteří tvrdí, že žijeme v tom nejlepším světě, ale ani s pesimisty, kteří mají podezření, že by optimisté mohli mít pravdu. Řadím se ke třetí kategorii, k lidem, kteří doufají a věří, že svět lze učinit vlídnějším, než jaký je dnes.

Stejně jako naši předkové před téměř dvěma sty lety připomínáme i my dnes žaludy, z nichž by měly vyrůst mohutné duby. Žádná většina nikdy nezačínala jinak než jako menšina, menšina často vysmívaná a zesměšňovaná. Naštěstí pro nás a pro zbytek lidstva jsme však žaludy obdařeny schopností myslet a rozhodovat se.

Vytváření pohostinnějšího světa není jako šálek instantní kávy. Na výsledky si budeme muset počkat. Nic se nestane okamžitě. Nikdo nemůže předem zaručit úspěch. Porážku dělí od úspěchu přítomnost nebo nepřítomnost dlouhodobého pohledu. Je potřeba příslušná dávka trpělivosti a odhodlání i důvěra v dlouholetost či přímo nesmrtelnost naděje.²

² Přednáška Zygmunta Baumana ve Vratislavi začala slovy: „Historie, o které budu mluvit, je plná scén, jaké jsme dnes viděli. A je to historie neukončená...“ Hned na začátku se totiž Baumanovo vystoupení skandováním nenávisných pokřiků pokusila rozbít více než stovka polských národovců. Z auly právnické fakulty v Bratislavské univerzitě, kde se přednáška konala, útočníky nakonec vyvedla policie. V květnu 2014 soud v první instanci odsoudil sedm z účastníků pokusu o rozbítí Baumanovy přednášky k 20 až 30 dnům vězení a dalších dvanáct k pokutám od jednoho do šesti tisíc zlotých. Podrobněji se o kontextu události lze dočíst v textech Patrika Eichlera Plno podobných scén (Deník Referendum 25. června 2013) a Jakuba Dymka Lekce pro město. Další (Deník Referendum 27. června 2013).

Impressum

Friedrich-Ebert-Stiftung e.V.

zastoupení v České republice

Zborovská 716/27

150 00 Praha 5

Tel.: +420 224 947 094

Fax: +420 224 948 091

www.fesprag.cz

Objednávky/Kontakt:

fes@fesprag.cz

O autorovi

Zygmunt Bauman (*1925) je předním evropským sociologem polského původu. V roce 1968 byl donucen k emigraci. Od té doby žije převážně ve Velké Británii. Je emeritním profesorem Univerzity v Leedsu. V českém překladu vyšly mj. jeho knihy *Tekutá modernost* (2002) a *Modernita a holocaust* (2003). Komentuje aktuální dění i otázky sociální demokracie, mj. na stránkách internetového magazínu *Social Europe Journal*.

BAUMAN, Zygmunt. *Neukončený příběh sociální demokracie*. 1. vyd. Praha : Friedrich-Ebert-Stiftung e.V., zastoupení v České republice, 2014.

Z anglického textu přeložila Alena Brožková

S přihlédnutím k polskému originálu redigovali Michala

Benešová, Heda Čepelová, Patrik Eichler, Miroslav Jašurek

ISBN 978-80-87748-16-9 (brož.)

Názory vyjádřené v této publikaci jsou názory autora a nemusí nezbytně vyjadřovat stanovisko Friedrich-Ebert-Stiftung.